

K jednomu z kritérií zásluhovosti v oblasti
odměňování a utváření životní úrovně*

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

Požadavek intenzifikace ekonomiky klade se stále větší naléhavostí otázky vzájemné spjatosti a provázanosti ekonomických a sociálních procesů, vzájemné podmíněnosti ekonomických a sociálních cílů rozvoje. Dnes již není pochyb o tom, že prosazení intenzifikačního programu bude do značné míry záviset na pochopení a vědomém využívání dialektiky krátkodobých a dlouhodobých cílů rozvoje. V této souvislosti se otevírá i široké spektrum problémů a otázek spojených s adekvátním zhodnocením významu jednotlivých aspektů sociální diferenciace v ekonomickém rozvoji.

Problém souvislostí mezi „sociálním“ a „ekonomickým“ a zejména pak otázka vzájemného sepětí individuální životní reprodukce se společenskou a zejména ekonomickou reprodukcí se v prvé řadě koncentruje do oblasti práce a těch aspektů utváření a diferenciace způsobu života, které právě prostřednictvím společenské práce nehlouběji pronikají do sféry ekonomické reprodukce a ekonomického rozvoje. O jaké aspekty utváření způsobu života a individuální životní reprodukce v této souvislosti především jde? Z požadavku, aby se základním momentem obratu od extenzivních k intenzivním faktorům rozvoje ekonomiky stalo hlubší začlenění pracovních dispozic a individuálního pracovního výkonu do efektivního systému ekonomické stimulace je zřejmé, že se v prvé řadě jedná o posílení významu společenské práce v ekonomických vrstvách životní reprodukce, tj. o užší sepětí mezi charakterem práce i vlastním pracovním výkonem na jedné straně a podmínkami, v nichž se jedinec reprodukuje především jako pracovní síla, na straně druhé. Čím hlouběji totiž pronikáme k ekonomickým vrstvám životní produkce, tj. k základnímu zprostředkování mezi individuální a společenskou reprodukcí, tím zřetelněji se rysuje reálný význam principu zásluhovosti v oblasti odměňování, který nevyplývá pouze z potřeby ekonomické stimulace pracovního výkonu, ale rovněž z objektivních rozdílů v charakteru práce, a tudíž i nároků na reprodukci pracovní síly v závislosti na postavení a dělbě práce.

Relativně novou dimenzi v uvažování o makrostrukturních podmínkách intenzifikace ekonomiky představuje skutečnost, že dnes v mnohem větší míře než kdykoliv v minulosti je intenzifikační program závislý na výrazném urychlení vědeckotechnického rozvoje. Tento fakt staví do centra pozornosti otázku existujících ekonomických a zejména sociálních zdrojů akcelerace inovačních procesů i bariér jejich hlubšího zhodnocení v ekonomickém rozvoji. Prolomení existujících bariér vědeckotechnického rozvoje do značné míry souvisí mimo jiné s nastolením podmínek pro aktualizaci produktivních a výkonových potencií skrytých ve vzdělání a kvalifikaci, tj. výkonových orientací u osob s nejvyšším dosaženým vzděláním či na nejvyšších stupních složitosti práce.

Hovoří-li většina politických dokumentů poslední doby o nutnosti efektivního využívání mzdového fondu, fondu pracovních sil, kvalifikace a vzdělání atd. jako důležitých nástrojů prosazení intenzifikačního programu, znamená to mimo

*) Stať se zabývá otázkou vzdělání, ačkoli se jedná spíše o postavení šířeji pojaté kvalifikace. Analýza úlohy kvalifikace ve zkoumaných procesech a vztazích je však zatím omezena empirickou evidencí v dostupných statistických materiálech.

jiné, že je třeba znovu „vyplnit“ zvětšující se mezeru mezi principy sociální diferenciace na jedné straně a principy ekonomické reprodukce na straně druhé. Zvláštní význam v tomto procesu je připisován důslednějšímu uplatňování *principu zásluhovosti* (či — jak to bylo formulováno na XXVII. sjezdu KSSS — novému pojetí sociální spravedlnosti). Jak ekonomická teorie, tak společenské vědy jsou v této souvislosti postaveny před nikoli zcela nový, avšak zcela nově formulovaný problém určení základních *kritérií* zásluhovosti. Ačkoli tento problém nelze redukovat pouze na sféru mzdové diferenciace (zcela zásadní význam má například i v oblasti alokace a reprodukce vzdělání), otázka nového pojetí sociální spravedlnosti se nyní koncentruje zejména do oblasti mzdové a příjmové diferenciace a diferenciace životní úrovně. Jako prvořadý problém se v této souvislosti ukazuje stanovení optimálního systému kritérií mzdové diferenciace a takového jejího rozpětí, v jehož rámci by prosazení žádoucích kritérií významným způsobem vedlo k prohloubení ekonomicky efektivního vztahu nejen mezi prací a mzdou, ale rovněž mezi mzdou a ekonomickými vrstvami životní reprodukce, tj. v první řadě mezi mzdou a životní úrovní.

Jednou z teoreticky i prakticky otevřených otázek je, jaké místo v tomto systému kritérií zásluhovosti či sociální spravedlnosti zaujímá vedle samotného pracovního výkonu vzdělání a kvalifikace. Teoretická relevance této otázky má svůj základ a východisko v souvislostech mezi vzděláním, kvalifikací a složitostí práce na jedné straně a produktivními potencemi individuální práce na straně druhé. Tyto souvislosti — které v podobě vztahu mezi prací jednoduchou a prací složitou popsal z ekonomického hlediska Marx — jsou jedním z hlavních principů „výstavby“ pracovního profesionálního systému socialistické společnosti, kde ve srovnání s kapitalistickou společností nabývají zvláštního významu. Jestliže totiž formální vzdělání figuruje jako hlavní kritérium pro obzazování pracovních míst, pak zákonitě tvoří i jednu z hlavních os, podle níž by se měla rozvířat i mzdová diferenciace, a to tím spíše, že formální vzdělání ztrácí v socialistické společnosti charakter třídně askriptivní klasifikace jedinců a přirozeně se tak zvyšuje jeho význam jakožto kritéria „kompetence“ k výkonu složitější práce asociované s vyššími potencemi produktivity. Výkon složitější práce vyžadující vyšší kvalifikaci je navíc spjat s určitými předpoklady v oblasti reprodukce pracovní síly. Jakkoli za socialismu ztrácí pracovní síla charakter zboží a mzda tudíž není vyjádřením její hodnoty, diferencované nároky na reprodukci pracovní síly nelze ze mzdového systému vyloučit jako irelevantní a socialismu cizí princip odměňování.(1)

Význam vzdělání a kvalifikace v systému kritérií diferenciace odměňování je pozitivně reflektován i ve vědomí populace. Poukazují na to mimo jiné i výsledky šetření k otázkám společenských zdrojů urychlení vědeckotechnického rozvoje v ČSSR.(2) Konfrontace reálných mzdových průměrů ve vybraných

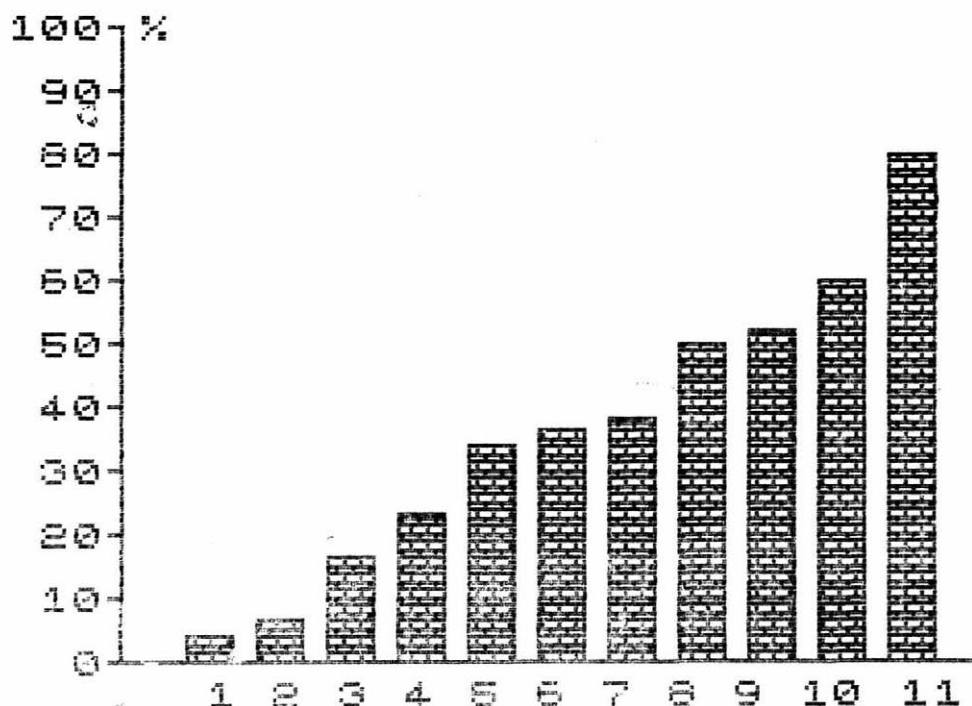
(1) Zde se dotýkáme jednoho z klíčových problémů politické ekonomie socialismu, tj. otázky zprostředkování mezi diferencovanými nároky na reprodukci pracovní síly (tedy tím, co v politické ekonomii kapitalismu představuje hodnotu pracovní síly) a mzdou (která je za kapitalismu vyjádřením hodnoty pracovní síly). Vyloučení tohoto hodnotového vztahu jak z politické ekonomie socialismu, tak z principů výstavby mzdového systému v socialistické společnosti je pouze prvním krokem, který však nutně předpokládá „pozitivní“ určení tohoto vztahu v nových společensko-ekonomických podmínkách a jím vlastních reprodukčních procesech. Zavedení kritéria společenské užitečnosti a společenského přínosu individuální práce však uvedený problém neřeší, resp. vytváří značný prostor pro prvky voluntarismu ve mzdové politice. Domníváme se, že politická ekonomie socialismu by měla v souvislosti se současným úsilím o hlubší pochopení a zejména využití právě *ekonomických* mechanismů v sociálním rozvoji na tento problém reagovat a nalézt teoretické východisko jeho adekvátního řešení.

(2) Jedná se o výzkum sociálních souvislostí vědeckotechnického rozvoje provede-

skupinách profesí s názory expertů na žádoucí mzdovou úroveň (viz graf 1) ukazuje, že vzdálenost mezi skutečným mzdovým průměrem, který je pro danou kategorii považován za „spravedlivý“, se obecně zvětšuje s růstem vzdělání a kvalifikace. Ve výzkumu provedeném v PLR [Zaborowski 1979] bylo v této souvislosti mimo jiné zjištěno, že vzdělání a kvalifikace jsou nejčastěji kladeny na první místo mezi kritérii mzdové diferenciaci. a to dokonce před samotný pracovní výkon (36 % vs. 27 %), přičemž kvalifikovaní dělníci vyjadřovali tento názor dokonce častěji než příslušníci inteligence (42 % vs. 35 %). Jak v teoretické rovině [viz např. Marx: Kritika gothajského programu], tak v rovině společenského vědomí v socialistické společnosti je princip zásluhovosti a sociální spravedlnosti spojován v první řadě s kvalifikací, a tudíž i s dosaženým vzděláním, a to přinejmenším ve stejné míře jako s vlastním pracovním výkonem. Teprve okolo této dominantní osy systému odměňování založeného na principu zásluhovosti by tedy mělo docházet k oscilaci podle dalších kritérií, jejichž význam však vyplývá spíše z cílů sociální politiky než ekonomiky.

Graf 1. Vztah mezi skutečnou a žádoucí mzdou

(rozdíl mezi skutečným mzdovým průměrem v příslušné profesní skupině a odhadem žádoucí mzdy pro tuto skupinu – v %)

Profesní skupiny:

1. nekvalifikovaný dělník
2. horník
3. kvalifikovaný dělník
4. mistr
5. primář v nemocnici

profesní skupina

6. učitel na střední škole
7. ředitel podniku, náměstek
8. technolog
9. konstruktér, projektant
10. programátor
11. výzkumný pracovník, vědec

ný v Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV v roce 1984 na souboru 342 expertů – funkcionářů Československé vědecko-technické společnosti.

Reálný význam vzdělání a kvalifikace v utváření příjmových šancí je na jedné straně ovlivněn celkovým rozpětím mzdové diferenciace, na druhé straně pak relativním významem jednotlivých faktorů či dimenzí určujících ve svém souhrnu pozici konkrétního jedince v takto vymezeném mzdovém prostoru. Pokud jde o celkové rozpětí mzdové diferenciace, její analýzy [Večerník 1986] ukazují, že v socialistických zemích došlo k jejímu výraznému zkrácení, přičemž Československo dnes patří k zemím s nejmenším mzdovým rozpětím v rámci RVHP i na světě. Současně se ukazuje, že relativní význam vzdělání a kvalifikace v určení pozice jedince uvnitř mzdového prostoru se zmenšil, a to v rámci celkového zvětšení „entropie“ mzdového prostoru, tj. zvětšení té části mzdové diferenciace, kterou je třeba připsat vlivu „náhodných“ či lépe řečeno neidentifikovaných faktorů.(3)

Hodnocení stupně „ekonomizace“ mzdového prostoru na základě analýzy významu kvalifikačních či výkonových kritérií mzdové diferenciace však zůstává nanejvýš v deskriptivní poloze, nepřekračuje-li úzké hranice mzdové diferenciace, tj. abstrahuje-li od reálných procesů životní reprodukce a diferenciálních tras životní úrovně. Elementární, avšak nutnou extenzí takového hodnocení je tedy otázka vztahu mezi mzdovou diferenciací a tvorbou rozdílů v životní úrovni. Současně je však nezbytné si položit otázku, jaký je význam vzdělání a kvalifikace v určení tohoto vztahu. Jinými slovy: nejde pouze o to, identifikovat význam hlavních prvků či kritérií určujících „zásluhovost“ systému odměňování v utváření příjmových šancí, ale současně hledat odpověď na otázku, do jaké míry se tato kritéria prostřednictvím svého postavení ve mzdové diferenciaci prosazují až do určení rozdílů v životní úrovni.

Teprve tímto způsobem můžeme, byť i ve zjednodušené podobě odpovídající analýze vztahů na makroúrovni, nalézt klíč k pochopení mzdové diferenciace jako jednoho z nástrojů ovládnutí společenských rozdílů a jejich hlubšího začlenění do efektivního systému ekonomické reprodukce a stimulace. Ani zdaleka přitom nejde o uchopení vzdělanostní či kvalifikační dimenze diferenciace v utváření individuálních životních podmínek a podmínek reprodukce pracovní síly. Se stejnou naléhavostí se prosazuje i význam vlastního pracovního výkonu a dalších kritérií, která tvoří základ systému odměňování podle principu zásluhovosti v socialistické společnosti. Příjmová nivelizace, zkracující diferenciální rozpětí zejména v rovině vzdělání a kvalifikace, však zřejmě nejhlouběji proniká do oblasti utváření životní úrovně a projevuje se v deformaci systému hlavních faktorů její diferenciace a zřejmě i v oblasti reprodukčních mechanismů, které jsou zdrojem jejího vývoje.(4)

Naším cílem tedy bude na empirickém materiálu hlouběji prověřit postavení vzdělání jak ve mzdové diferenciaci, tak v diferenciaci životní úrovně, resp. pokusíme se ukázat, s jakou intenzitou a jakým způsobem vzdělání proniká do ekonomických vrstev životní reprodukce a reprodukce pracovní síly v oblasti životní úrovně. Již ze samotné šíře a složitosti uvedené problematiky vyplývá, že ji nelze postihnout v celé její komplexnosti a mnohostrannosti. Záměrně se

(3) Historická data vztahující se k tomuto problému v naší statistice chybí. Na uvedené skutečnosti však poukazuje srovnání s některými vyspělými kapitalistickými zeměmi, kde vzdělání a věk vyčerpávají mezi 25–50 % variance mezd mužů (v ČSSR pouze 13 %), přičemž rozdíly mezi mzdovými průměry se zde v průběhu individuálních pracovních drah zvětšují rychleji než v ČSSR, a to již na bázi podstatně diferencovanějších mzdových „startů“.

(4) V naší sociologii nebyl zatím tento problém podroben solidní empirické analýze. Výsledky výzkumů provedených v roce 1965 a 1976 v PLR [Slomczynski, Wesolowski 1977] však ukazují, že „korelace mezi úrovní dosaženého vzdělání a materiálním standardem života na jedné straně a mezi příjmem a materiálním standardem na straně druhé se zmenšily“ (viz též Koralewicz-Zebik 1984 : 229).

*Tabulka 1. Faktorová analýza položek životní úrovně na souboru domácností
(metoda hlavních komponent bez rotace)*)*

Proměnná	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
TV	.184	.049	.119
STR	.444	.114	.062
PR	.407	.043	.062
CHL	.267	-.095	.116
MR	.094	.083	.127
GR	.293	.182	.152
ROB	.393	.149	.056
VYS	.504	-.297	.043
KNIH	.468	.074	-.148
AUT	.452	.015	-.121
CHAT	.273	.145	.268
DOV	.308	.073	.055
BYT	.371	-.339	.049
% z celkové variance	13.0	2.5	1.5
% z vyčerpané variance	76.7	14.5	8.8

Pramen: TSS-78

*) Definice proměnných viz příloha.

omezujeme na co nejjednodušší analytický i výkladový rámec, neboť se domníváme, že teprve obnažení elementárních vazeb a souvislostí může být východiskem pro úvahy a analýzy směřující k subtilnějším a méně zřetelným vrstvám uvedených souvislostí.

Definice analytických proměnných, data a metody analýzy

Výchozí empirický materiál analýzy tvořil datový soubor ze šetření třídní a sociální struktury 1978 (TSS-78). Z uvedeného souboru byl vytvořen podsoubor ekonomicky aktivních ženatých mužů – přednostů domácnosti (N=3175), který umožnil analýzu souvislostí mezi vzděláním přednosty domácnosti, jeho příjmem a životním standardem domácnosti, kterou reprezentuje.

*Tabulka 2. Korelace prvního faktoru s původními netransformovanými proměnnými
(Pearsonův koeficient korelace)*

Proměnná	R	Proměnná	R
černobílý televizor	.111	knihovna	.566
barevný televizor	.187	auto	.546
magnetofon	.449	chata, chalupa	.330
stereozařízení	.406	garáž	.350
standardní pračka	-.326	TV	.223
automatická pračka	.483	STR	.536
chladnička do 200 l	-.102	PR	.491
chladnička nad 200 l	.242	CHL	.322
mraznička	.113	DOV	.448
gril	.354	BYT	.372
elektrický robot	.474	mzda hlavy domácnosti	.320
vysavač	.609	příjem na hlavu	.209

Pramen: TSS-78

(5) Definice proměnných vstupujících do faktorové analýzy je uvedena v příloze.

Jednou z nejnáročnějších úloh při tvorbě analytických proměnných bylo definování proměnné vyjadřující životní úroveň domácnosti (materiální standard vybavení). Z proměnných obsažených ve výchozím datovém souboru bylo použito tří okruhů: 1. údaje o vybavení domácností předměty dlouhodobé spotřeby; 2. údaje o bydlení; 3. frekvenci dovolené v zahraničí během posledních tří let. Po očištění údajů o vybavenosti od vztahů komplementarity a substituce(5) byla provedena faktorová analýza, jejímž cílem bylo získat faktor umožňující určit pozici domácnosti na kontinuu životního standardu. Z tohoto důvodu byla aplikována metoda hlavních komponent bez rotace. Výsledky faktORIZACE a úplnější přehled o charakteru prvního identifikovaného faktoru, který se stal základem pro analýzu uvedených souvislostí, jsou uvedeny v tabulkách 1 a 2.

Interpretace získaného faktoru jako proměnné vyjadřující životní standard

Tabulka 3. Vybavenost vybranými předměty v jednotlivých kategoriích faktorů životního standardu) (v %)*

Předmět (položka)	Kategorie životního standardu					Celkem	Koef. ETA
	1	2	3	4	5		
Barevný televizor	.3	1.1	1.9	4.7	9.5	3.5	.182
	.7	3.0	4.0	7.2	15.0	3.5	.198
Magnetofon	12.5	31.2	42.0	58.1	78.8	44.4	.448
	22.1	45.6	62.5	75.4	83.6	44.4	.428
Stereofonní zařízení	.8	2.8	5.8	12.6	39.8	12.3	.434
	1.8	6.9	15.5	31.2	63.2	12.3	.473
Automatická pračka	3.7	8.8	23.1	38.9	66.3	28.1	.503
	6.3	27.6	40.5	61.8	80.1	28.1	.502
Chladnička nad 200 l	3.8	6.4	10.3	13.2	26.3	12.0	.240
	5.2	11.4	12.8	21.6	38.8	12.0	.257
Auto	13.2	33.1	58.3	74.7	89.6	53.8	.550
	23.4	61.3	81.0	88.0	94.0	53.8	.536
Chata, chalupa	.9	3.5	9.5	16.5	32.9	12.6	.343
	2.3	10.6	19.8	30.2	39.8	12.6	.347
Byt I. kategorie	18.0	53.4	63.0	73.3	79.9	57.7	.455
	36.3	64.9	76.9	78.1	85.1	57.7	.363
Dovolená v zahraničí (1)	4.0	4.9	10.6	16.6	30.1	13.2	.373
	4.4	12.0	18.3	25.0	44.8	13.2	.379
MAJ3 (2)	.0	.3	3.9	16.7	51.0	14.3	.792
	.1	6.4	23.4	50.5	70.2	14.3	.810
MAJ4	.0	.0	.0	.5	8.9	2.1	.792
	.0	.1	1.2	7.1	21.9	2.1	.810

*) Hodnoty tištěné kurzívou platí pro „pyramidovou“ kategorizaci.

(1) Alespoň jednou za tři roky.

(2) Proměnná vyjadřující majetkové poměry domácnosti. Definována počtem bodů získaných výskytem následujících položek: auto, chata, aut. pračka, dovolená v zahraničí alespoň jednou za poslední tři roky. Maximum je tedy 4 body. MAJ3 vyjadřuje získání 3 a více bodů, MAJ4 získání maxima, tj. 4 bodů.

domácnosti má samozřejmě řadu omezení, vyplývajících jak z charakteru vstupních proměnných, tak z vlastní definice faktoru. Pokud jde o omezení daná charakterem vstupních proměnných, narážíme na již tradiční problém sledování vybavenosti domácností pouhým výčtem předmětů, jejichž hodnotové vlastnosti (jak po stránce užitné hodnoty, tak z hlediska ceny) se pohybují v relativně značném rozpětí. V důsledku toho je pak analytická škála životního standardu oproti jejímu reálnému rozpětí výrazně zkrácena.

Pokud jde o omezení vznikající v procesu faktorizace, z obou uvedených tabulek je patrné, že životní standard domácnosti sleduje v první řadě diferenciaci ve vybavenosti předměty náležejícími již do oblasti nadstandardního vybavení (auto, chata, chalupa, automatická pračka), do oblasti vybavení pro volný čas a kulturu (magnetofon, stereogramofon, knihovna) a do sféry vybavení pro racionalizaci chodu domácnosti, tj. předmětů, jejichž vlastnictví úzce souvisí s kulturními vzorci spotřeby (vysavač, domácí robot, gril atd.). Z výsledků faktorové analýzy je navíc patrné, že do definice životního standardu výrazně vstupuje i úroveň bydlení a frekvence dovolené v zahraničí, přičemž vybavení některými zatím luxusními předměty má v tomto směru relativně nízkou váhu (barevný televizor, mraznička atd.).

Další analytické proměnné, figurující v základním explikačním modelu, jsou mzda a úroveň dosaženého vzdělání. Pro analýzu mzdové diferenciace byl použit hrubý měsíční příjem přednosty domácnosti z hlavního zaměstnání. Hodnoty životního standardu i mzda jejího přednosty byly pro potřeby další analýzy kategorizovány do pěti skupin, a to dvojím způsobem:

1. do pěti stejně velkých skupin definovaných na dané distribuci, tzn. že rozpětí hodnot dané proměnné v příslušné kategorii bylo stanoveno tak, aby v každé skupině definované touto kategorií bylo 20 % případů;
2. do pěti skupin definovaných „pyramidou“ na dané distribuci, tzn. že rozpětí hodnot dané proměnné v příslušné kategorii bylo definováno tak, aby v první skupině (nejnižší) bylo 40 % případů, ve druhé 30 %, ve třetí 15 %, ve čtvrté 10 % a v páté (nejvyšší) 5 % případů.

Kategorizace faktoru životního standardu i jeho vlastní obsah byly ještě prověřeny analýzou vybavenosti vybranými předměty v jednotlivých kategoriích tohoto faktoru, a to jak v jeho rovnoměrné, tak v pyramidové kategorizaci. Výsledek této analýzy je uveden v tabulce 3, z níž vyplývá, že oba typy kategorizací dosti citlivě vyjadřují značné diferenciační rozpětí ve vybavenosti domácností, v úrovni bydlení i v proměnné vyjadřující majetkové poměry domácnosti definované společným výskytem relativně nákladných položek životní úrovně.

Vzdělání bylo kategorizováno na čtyři základní skupiny (základní, vyučení, úplné střední, vysokoškolské) vyjadřující hlavní hierarchickou osu kvalifikace, nikoli tedy její horizontální aspekt.

K analýze daného problému byla mimo jiné použita metoda logaritmicko-lineárních modelů. Vzhledem k tomu, že podstatou této metody jsme se obsáhleji zabývali v samostatné stati [Matějů 1985], zde se omezíme pouze na interpretaci jejích výsledků.

Empirická reflexe základních souvislostí

Cílem empirické analýzy bylo v první řadě nalézt odpověď na otázku, do jaké podoby v naší společnosti vykristalizovala logika makrostrukturních vztahů mezi vzděláním, mzdou a životní úrovní, svědčící mimo jiné o průniku ekono-

mických principů do systému odměňování. Pokud jde o operacionalizaci této otázky, vynořuje se zde v první řadě problém, do jaké míry vůbec mohou být tyto vztahy považovány za přímočaré a bezprostřední. Vztah mezi úrovní dosaženého vzdělání a mzdou je zprostředkován zejména postavením vzdělání v obsazování pozic v pracovním profesním systému, tj. mírou souladu mezi požadovanou a skutečnou kvalifikací, která nemusí být na všech úrovních vzdělání a ve všech věkových skupinách stejná [Večerník 1986]. Navíc se zde otevírá otázka, nakolik je zjištěná míra souladu mezi požadovaným a skutečným vzděláním pouze nominální shodou, a naopak do jaké míry je výrazem reálných potřeb a kvalifikačních nároků ekonomiky. Z tohoto důvodu jsme neprovedli formální úpravu podsouboru pouze na jedince, kteří splňují kvalifikační požadavky pracovního místa a jejich vzdělání je přitom plně využito, ačkoli tato úprava by byla zdánlivě oprávněná. Záměrně ponecháváme tento problém „uvnitř“ analyzovaných dat, protože není-li dosažené vzdělání hlavním kritériem pro obsazování míst v pracovním profesním systému, či je-li soulad mezi požadovanou a skutečnou kvalifikací výsledkem přizpůsobování kvalifikačních nároků určitému poklesu reálné hodnoty vzdělání (tj. je podřízeno logice „inflačních“ tendencí ve vývoji vzdělání), dochází k poklesu ekonomické hodnoty vzdělání a zákonitě i k poklesu jeho mzdového ocenění i jeho významu v diferenciaci životní úrovně.

Pokud jde o vztah mezi mzdou a životní úrovní, je modifikován především formováním spotřebních možností domácnosti, do nichž se promítá jak celkový příjem domácnosti, tak jeho následné přerozdělování podle celkového počtu jejích členů. V této souvislosti je však třeba zdůraznit, že kritériem pro posuzování rozvinutosti ekonomické funkce mzdy není pouze stupeň jejího sepětí s produktivitou a společenským přínosem individuální práce, ale rovněž to, do jaké míry se mzdová diferenciace prosazuje jako jeden z hlavních faktorů diferenciace životní úrovně domácnosti, kde individuální mzda teprve nachází své reálné zhodnocení v procesu životní reprodukce, a tudíž i reálný diferenciační význam. Z toho ovšem vyplývá, že mzdová diferenciace začíná působit jako moment ekonomické stimulace prakticky až tehdy, pronikne-li procesem příjmové kumulace a přerozdělování uvnitř domácnosti a začne působit jako relativně samostatný a nezávislý faktor diferenciace životní úrovně. Jinými slovy, „intenzita“ individuálního pracovního nasazení (včetně jeho kvalifikační dimenze) by měla mít v diferenciaci životní úrovně domácnosti větší nebo alespoň stejný význam jako „extenzita“ ekonomické aktivity (zaměstnanosti) v rámci domácnosti (počet ekonomicky aktivních) a demografická skladba domácnosti (poměr ekonomicky aktivních k neaktivním členům). Je-li tedy zřejmé, že z hlediska posílení ekonomické funkce mzdy by měl být význam „produktivních“ charakteristik individuální práce ve mzdové diferenciaci co nejvyšší, pak z téhož hlediska se ukazuje jako žádoucí, aby byl co nejtěsnější i vztah mezi mzdovou diferenciací a rozdíly v životní úrovni, tj. aby individuální mzda figurovala jako jeden z hlavních faktorů utváření životní úrovně domácnosti.

Operacionalizace vztahu mezi vzděláním, mzdou a životní úrovní vychází navíc z toho, že role mzdy v utváření životní úrovně, či lépe řečeno hmotného standardu domácnosti, se nerealizuje pouze prostřednictvím kumulace disponibilních finančních prostředků vkládaných postupně do oblasti hmotného standardu či vybavení. Ukazuje se, že věkový průběh mzdy je „strmější“ než věkový průběh hmotného standardu domácnosti, který jakoby anticipoval vývoj mzdy a finanční situace domácnosti v celoživotní perspektivě. Lze tedy předpokládat, že mzdová diferenciace vstupuje do diferenciace životní úrovně nejen prostřednictvím kumulace finančních zdrojů v průběhu individuální pracovní

Tabulka 4. Výsledky analýzy rozptylu faktoru životního standardu domácnosti (ANOVA)

A. Podíly na vyčerpané varianci				
Zdroj variance	% vyčerpané variance	hladina významnosti		
Hlavní efekty (celkem)	26.4	.000		
v tom:				
vzdělání	14.6	.000		
mzda	3.6	.000		
věk	.5	.000		
Dvoustranná interakce	1.5	.007		
Trístranná interakce	1.0	.319		
Vyčerpaná variance celkem	28.9	.000		
B. Odechytky od průměru (celkový průměr = 0.0)				
Proměnná	hrubé	ETA	čisté	BETA
Vzdělání		.47		.40
základní	— .65		— .58	
vyučen	— .07		— .06	
úplné střední	.32		.28	
vysokoškolské	.59		.26	
Mzda		.32		.20
nejnižších 40 %	— .29		— .19	
dalších 30 %	.05		.05	
dalších 15 %	.11		.07	
dalších 10 %	.33		.18	
nejvyšších 5 %	.67		.41	
Věk		.11		.07
do 25 let	— .34		— .20	
25—34	.05		.05	
35—44	.07		.03	
45—54	— .01		.00	
55 a více	— .18		— .13	
R = .515				
R ² = .264				

Pramen: TSS-78

dráhy, ale rovněž prostřednictvím určitého „projektu“ hmotného standardu, který se formuje na bázi struktury potřeb a aspirací na jedné straně a více či méně spolehlivé projekce celoživotních příjmů na straně druhé. V tomto smyslu je pak určitý rozpor mezi průřezovým charakterem mzdy a kumulativním charakterem životního standardu méně ostrý, než se na první pohled jeví, nehledě na to, že vliv věkového průběhu hmotného standardu lze eliminovat aplikací multidimenzionálních technik analýzy.

K jakým závěrům tedy v rámci výše uvedených omezení a předpokladů docházíme, pokud jde o určení životní úrovně domácnosti stupněm dosaženého vzdělání jejího přednosty a jeho pozicí ve mzdovém prostoru? Použijeme-li tři

základních momentů utváření životního standardu (vzdělání, mzda a věk) pro vysvětlení jeho variance (viz tabulka 4), zjistíme, že tyto tři charakteristiky vyčerpávají necelých 29 % variance životního standardu domácnosti.

Pokud jde o význam jednotlivých momentů v jejich „čisté“ podobě, tj. po vyloučení vzájemných interakcí, ukazuje se, že extrémně nízký vliv na diferenciaci životního standardu má kromě věku (0,5 %) právě mzda přednosty domácnosti (3,6 %). Vliv samotného vzdělání je podstatně silnější (14,6 %). Extrémně nízký význam mzdy je patrný i z toho, že signifikantní vzestup nad průměrnou úroveň životního standardu lze identifikovat až v nejvyšší mzdové skupině, která je však definována nejvyššími 5 % mzdového prostoru, tj. mzdou vyšší než 5000 Kčs.

Hlubší proniknutí do vzájemných vztahů mezi vzděláním, mzdou a životní úrovní umožňuje aplikace modelového přístupu založeného na logaritmicko-lineární analýze. Vzhledem k tomu, že vliv věku na životní standard domácnosti se ukázal být zanedbatelný, byla tato proměnná z modelové analýzy vyloučena. Uvedený vztah pak můžeme vyjádřit řadou hypotetických modelů vyjadřujících různé varianty vzájemných souvislostí mezi vzděláním přednosty domácnosti (V), jeho mzdou (M) a životním standardem domácnosti (U) a hledat, který z těchto modelů nejlépe vystihuje reálnou situaci, tak jak ji reflektují empirické údaje se všemi omezeními a předpoklady, na něž jsme poukázali.

Východím a nejjednodušším modelem je *model úplné nezávislosti* (symbolicky vyjádřený V , M , U). Tento model postuluje hypotézu, podle níž mezi sledovanými rovinami diferenciacie neexistují žádné vztahy. Tento model nemá přirozeně žádnou šanci na přijetí. Jeho význam spočívá spíše v tom, že definuje situaci, vůči které se vztahují (jako k měřítku) ostatní modely.

Tabulka 5. Log-lineární analýza vztahů mezi vzděláním přednosty domácnosti (V), jeho mzdou (M)* a životním standardem (U) na souboru ekonomicky aktivních ženatých mužů ($N = 3175$)

Základní modely a asociace	df	G ²	p	G ² /df	% vyčerpané variance modelu A1
A1 V, M, U	88	1218.1	.000	—	—
A2 VM, U	76	849.1	.000	—	30.2
A3 MU, V	72	897.6	.000	—	26.3
A4 VU, M	76	556.6	.000	—	54.3
A5 VM, MU	60	528.6	.000	—	56.6
A6 VM, MU, VU	48	51.1	.000	—	95.8
D1 A1—A5 (VM, MU)	28	690.0	.000	24.6	56.6
D2 A1—A4 (VU, M)	12	661.0	.000	55.2	54.3
D3 A1—A6 (VM, MU, VU)	40	1167.0	.000	29.2	95.8
Marginální asociace					
VM (U vyloučeno)	12	368.5	.000	30.7	30.2
MU (V vyloučeno)	16	320.5	.000	20.0	26.3
VU (M vyloučeno)	12	661.9	.000	55.2	54.3
Parciální asociace					
VM (MU, VU odčerpáno)	12	185.4	.000	15.5	15.2
MU (VM, VU odčerpáno)	16	136.9	.000	8.6	11.2
VU (VM, MU odčerpáno)	12	541.9	.000	45.2	44.9

Pramen: TSS-78

*) Kategorie mzdy i faktoru životního standardu byly definovány pěti skupinami vymezujícími na těchto distribucích 40 %, 30 %, 15 %, 10 % a 5 % případů („pyramidová“ kategorizace).

Neúplný „ekonomický“ model (VM, U) je hypotézou, podle níž sice existuje vztah mezi vzděláním předností domácnosti a výší jeho mzdy, chybí však vliv mzdy na životní standard domácnosti. Reálně tato situace znamená, že vliv mzdové diferenciace na rozdíly v životním standardu domácnosti je zcela utlu-men přerozdělovacími procesy uvnitř domácnosti (tj. především demografic-kými faktory).

Opačnou situaci vyjadřuje substituční model (MU, V), který sice připouští existenci vztahu mezi mzdou a životní úrovní, avšak vylučuje vliv vzdělání na výši mzdy, tj. mzdová diferenciace je dostatečně veliká na to, aby pronikla do diferenciace životní úrovně, ale ve mzdové diferenciaci samotné je patrná převaha „horizontálních“ nad „vertikálními“ faktory (vzdělání, kvalifikace atd.).

„Kompenzační“ model (VU, M) vyjadřuje hypotézu, podle níž mezi vzděláním a mzdou na jedné straně a mezi mzdou a životní úrovní na straně druhé nejsou žádné přímé souvislosti, působí však určité „kompenzační“ efekty, které na-konec vedou k situaci, že úroveň dosaženého vzdělání se prosazuje jako vý-znamný faktor diferenciace životního standardu domácnosti.

Čistý „ekonomický“ („zásluhový“) model (VM, MU) je modelem, který vy-jadřuje hypotézu, podle níž rozdíly v životním standardu jsou spjaty se mzdovou diferenciací, která reflektuje v prvé řadě kvalifikační (vzdělanostní) aspekty práce, tj. definuje situaci, kdy rozdíly v životním standardu jsou vysvětlitelné mzdovou diferenciací v rovině dosaženého vzdělání.

Smíšený model (VM, MU, VU) předpokládá vedle čistého ekonomického (me-ritokratického) zřetězení i specifický a relativně samostatný vliv vzdělání na životní standard, který nelze tudíž vysvětlit pouze zprostředkováním přes mzdou-diferenciaci.

Podívejme se nyní optikou těchto hypotetických modelů na reálnou situaci a hledejme model, který nejlépe vysvětluje vztahy v empirických datech. Vý-sledky testování jednotlivých modelů v hodnocení jejich „vzdálenosti“ od rea-lity jsou uvedeny v tabulce 5. Pokud jde o testy významnosti rozdílů mezi hy-potetickou situací navozenou modelem a reálnými vztahy (tj. o testy význa-mnosti mezi očekávanými frekvencemi stanovenými příslušným modelem a sku-tečnými frekvencemi), je zřejmé, že nelze přijmout žádný z „čistých“ modelů, tj. že jako přijatelný se ukazuje být až tzv. smíšený model (model A6: VM, MU, VU). Tento závěr není nijak překvapující, neboť úloha vzdělání v utváření životní úrovně jen ztěží může být plně vysvětlena pouze ekonomickými mecha-nismy rozdělování. Vzdělání vstupuje do diferenciace životní úrovně rovněž jako kulturní faktor, jako moment restrukturalace potřeb a tudíž i vzorců spot-řeby, které formují životní úroveň relativně nezávisle na finančních zdrojích.

Byl-li jako přijatelný identifikován „smíšený“ model vztahů, můžeme se dále ptát, jakou váhu v tomto modelu mají jeho jednotlivé komponenty, tj. k jaké-mu z hypoteticky čistších modelů se přijatý „smíšený“ model svou vnitřní skladbou přibližuje. Jako relevantní referenční modely se zde jeví dva proti-kladné modely, tj. čistý „ekonomický“ (zásluhový) model (A5: VM, MU) a „kompenzační“ (kulturní) model (A4: VU, M). Podíváme-li se na daný pro-bém optikou jednotlivých relevantních závislostí, zjišťujeme, že závislosti defi-nující čistý ekonomický model mají výrazně menší intenzitu než závislosti defi-nující kompenzační model. Při pohledu na marginální asociace (tj. „hrubé“ závislosti) totiž zjišťujeme, že závislost mzdy na vzdělání (VM) a závislost život-ní úrovně na mzdě (MU) jsou mnohem slabší než přímá závislost životní úrovně na vzdělání (VU), a to jak z hlediska intenzity vztahu (vyjádřeno hodnotou G^2/df), tak z hlediska podílu vyčerpané variance.

Mnohem plastičtěji vynikají tyto závěry při porovnání parciálních asociací,

tj. „čistých“ efektů. Jestliže čistý vliv vzdělání na výši mzdy lze vyjádřit hodnotou G^2/df 15.5 (při 15 % vyčerpané variance) a čistý vliv mzdy na životní úroveň hodnotou 8.6 (při 11 % vyčerpané variance), pak čistý vliv vzdělání na životní úroveň dosahuje hodnoty 45.2 (při 45 % vyčerpané variance).

Je-li tedy smíšený model, který jsme identifikovali jako přijatelný pro explikaci reálných vztahů, kombinací dvou čistých modelů, tj. čistého „ekonomického“ modelu a „kompenzačního“ (kulturního) modelu, můžeme na základě výsledků naší analýzy konstatovat, že tento smíšený model je v mnohem větší míře tvořen prvky „kompenzačního“ modelu než prvky definujícími ekonomický (zásluhový) model. K prakticky stejným výsledkům jsme dospěli i analýzou založenou na rovnoměrných kategorizacích mzdy i životního standardu, a to bez ohledu na to, zda do analýzy vstoupilo dosažené vzdělání nebo kategorie složitosti práce.

Závěrem další otázky

Uvedená zjištění nutně vedou k otázce, jaké jsou reálné principy a mechanismy diferenciací životní úrovně v naší společnosti, jestliže předchozí analýza na makroúrovni vede k závěru, že vzdělání jako jedno ze základních kritérií kompetence k výkonu složitější a náročnější práce s vyššími potenciemi produktivity vyčerpává pouze 12 % variance mzdy mužů (13 % společně s věkem a pouze 8 % v případě, že do analýzy vstoupí i pohlaví) a že samotnou mzdou přednosty domácnosti jsme schopni vysvětlit pouze necelé 4 % variance životního standardu domácnosti? Lze se spokojit s vysvětlením, že pokud jde o vztah mezi vzděláním a mzdou, existuje řada zprostředkujících faktorů a jiných společensky závažných hledisek mzdové diferenciací, která zatlačují význam samotného vzdělání a složitosti práce do pozadí a pokud jde o vztah mezi mzdou a životní úrovní, že v tomto směru hrají důležitou roli procesy kumulace a přerozdělování příjmů v domácnosti, tzn. že se zde prosazují spíše demografické faktory než faktory ekonomické?

Za těmito makrostrukturními vysvětleními zůstává totiž skryt jeden z důležitých rysů způsobu života, resp. ekonomických vrstev reprodukce života, tj. že „intenzita“ pracovního nasazení, jejíž jednou z podstatných dimenzí jsou vedle vlastního pracovního výkonu i kvalifikační předpoklady a složitost práce, má ve svém konečném efektu (tj. v tvorbě životní úrovně) evidentně menší význam než „extenzita“ zaměstnanosti a způsob přerozdělování, doplňování či různých forem substituce pracovních příjmů uvnitř domácnosti. Lze přitom předpokládat, že právě tato charakteristika způsobu života se podílí i na formování určitého typu reprodukce pracovní síly, který je ve své podstatě protisměrný vůči perspektivám intenzifikace ekonomiky založené právě na hlubším zhodnocování subjektivních zdrojů a sil.

Potřeba hlubší analýzy tohoto problému vyniká zejména na pozadí skutečnosti, že vzdělání a složitost práce se prosazují v diferenciaci životní úrovně v mnohem větší míře *přímo* než prostřednictvím jejich úlohy ve mzdové diferenciaci. Na první pohled by se totiž mohlo zdát, že prosazení role vzdělání v diferenciaci životního standardu prakticky nezávisle na roli mzdy je samo o sobě dostatečným důkazem existence ekonomicky efektivního průniku vzdělání a kvalifikace do sféry životní reprodukce či životní úrovně (jak bývají často interpretovány údaje o diferenciaci vybavenosti v jednotlivých vzdělanostních skupinách). Jakkoli je tento průnik na výsledcích naší analýzy jednoznačně patrný, jeho ekonomická efektivita se ve světle výsledků předchozí analýzy jeví v mnoha ohledech pouze jako hypotetický předpoklad, který nemusí nutně platit.

Skutečnost, že vzdělání působí na utváření a diferenciaci životní úrovně relativně nezávisle na diferenční funkci mzdy, má přirozeně své opodstatnění do jisté míry v tom, že je faktorem ovlivňujícím charakter životní reprodukce a utváření životní úrovně prostřednictvím celé řady jiných než čistě ekonomických momentů. Na druhé straně je ovšem nezbytné si položit otázku, do jaké míry jsou tyto ve svém výsledku „kompenzační“ efekty vzdělání pouze výrazem jeho kulturních aspektů (kulturní vzorce spotřeby a formování životní úrovně) a do jaké míry jsou spíše výsledkem řešení napětí mezi určitým „projektem“ života, úzce spjatým s charakterem reprodukce pracovní síly na jedné straně a podmínkami pro jeho realizaci uvnitř existujícího systému rozdělování na straně druhé. Není-li totiž toto napětí řešitelné právě *uvnitř* vlastního systému odměňování reflektujícího intenzitu pracovního nasazení a z něho vyplývající nároky na reprodukci pracovní síly, mohou být zmíněné „kompenzační“ mechanismy dokonce v rozporu s ekonomickou efektivitou diferenčních procesů. Orientace na „úsporný“ model životní reprodukce či na získávání dodatečných finančních zdrojů v rámci pracovních úvazků mimo hlavní zaměstnání či jejich substituci jinými zdroji (bezprostředně ekonomické nasměrování volného času), často vynucená úsilím o zajištění alespoň základních prvků životního standardu domácnosti v kritických fázích jejího vývoje (mladá manželství s malými dětmi), se tak dostává do nemalých konfliktů s „výkonovou“ či profesionální orientací, která předpokládá určitou finanční a ekonomickou stabilitu domácnosti.

Jako nanejvýš aktuální se v této souvislosti ukazuje být i potřeba hlubší analýzy reálných funkcí vzdělání a jeho reprodukce v naší společnosti, tj. mimo jiné úlohy vzdělávacího systému i vzdělání samotného nejen v sociální a kulturní, ale rovněž v ekonomické reprodukci, a to jak na společenské, tak na individuální úrovni. Úvahy o významu vzdělání v intenzifikaci ekonomiky nelze zakládat na představě o přímočarosti vztahů mezi růstem vzdělanostního potenciálu a ekonomickým rozvojem. Podstatným momentem v tomto vztahu jsou *okolnosti*, v nichž dochází ke zhodnocování tohoto vzdělanostního potenciálu, a to jak na úrovni jednotlivce, tak na úrovni společnosti.(6)

Ukazuje se, že význam vzdělání a kvalifikace ve společenské produktivitě na jedné straně a stupeň společenského ocenění vzdělání (vyjádřený mimo jiné i jeho významem ve mzdové diferenciaci) na straně druhé jsou zřejmě úzce spjaté veličiny, jejichž společným jmenovatelem je „hodnota“ vzdělání. Patří-li k hlavním zdrojům hodnoty vzdělání jeho produktivní kvalita, tj. potence jeho ekonomického zhodnocení, může být stupeň společenského ocenění vzdělání mírou jeho hodnoty. Je-li tomu tak, že hodnota vzdělání vzniká ve vztahu mezi „produkcí“ vzdělávacího systému na jedné straně a kvalifikačními požadavky ekonomického systému na straně druhé, pak je možné tvrdit, že pokles kvality vzdělání, neadekvátní struktura vzdělanosti či relativně nízký stupeň využití vzdělání a kvalifikace snižují jeho hodnotu, a tudíž zákonitě i stupeň jeho společenského ohodnocení.

Je mimo možnosti jedné stati podrobit analýze všechny uvedené problémy a otázky. Cílem této stati bylo ukázat pouze na jeden z aspektů postavení vzdělání ve společenské a individuální reprodukci. Výsledky analýzy vztahu mezi vzděláním, mzdou a životní úrovní nelze považovat za vyčerpávající odpověď na výše uvedené otázky. Spíše je lze považovat za určité obnažení rozporu mezi požadavkem na posílení významu tvůrčí práce spojené s vysokou kvalifikací v urychlování tempa vědeckotechnického rozvoje v naší společnosti a vývojem podmínek pro naplnění tohoto požadavku v ekonomických vrstvách reprodukce života a životního způsobu. Tento rozpor se podle našeho názoru manifestuje jako určité napětí mezi potřebami, zájmy a aspiracemi spojenými

s tvůrčí intelektuální prací a možnostmi jejich naplnění cestou společensky i individuálně efektivní orientace na adekvátní profesionální uplatnění a maximální výkon.

Je mimo veškerou pochybnost, že uvedené problémy a otázky dnes stojí v centru pozornosti společenských věd a že na jejich řešení do značné míry závisí uskutečňování programu společenského a ekonomického rozvoje vytyčeného jak na XXVII. sjezdu KSSS, tak na XVII. sjezdu KSČ. Lze dokonce říci, že kritériem efektivnosti vědecké práce na poli sociologie a ekonomie bude schopnost vědecké fronty tyto problémy nejen analyzovat, ale rovněž poskytnout návrhy na jejich postupné řešení.

Příloha:

Definice proměnných vstupujících do faktorové analýzy životního standardu domácnosti

Zkratka a význam		Definice
TV	televizor	0 žádný 1 černobílý 2 barevný
STR	stereozařízení	0 žádné 1 magnetofon 2 stereogramofon 3 magnetofon, gramofon
PR	pračka	0 žádná 1 standardní 2 automatická
CHL	chladnička	0 žádná 1 do 200 litrů 2 nad 200 litrů
MR GR ROB VYS KNIH AUT	mraznička gril kuchyňský robot vysavač knihovna nad 100 svazků auto	0 ne 1 ano
DOV	dovolená v zahraničí za poslední tři roky	0 ne 1 jednou 2 vícekrát
BYT	úroveň bydlení	0 byt IV. kategorie 1 byt III. kategorie 2 byt II. kategorie 3 byt I. kategorie v bytovém domě 4 byt I. kategorie v rodinném domku postaveném do roku 1945 5 byt I. kategorie v rodinném domku postaveném po roce 1945

(6) Podstatnou úlohu zde samozřejmě hrají i kvalitativní a obsahové aspekty vývoje vzdělání, jimiž se zde nezabýváme. Analýza a hodnocení jejich významu a role v ekonomické reprodukci se však ukazuje být stále naléhavější.

Literatura

- Gadomska, M.: *Swiadomość nierówności*. Przegląd Techniczny 1981, č. 21.
- Jallade, L. A.: *Niveau d'instruction et salaires*. Revue française de pédagogie 1972, s. 40—60.
- Koralewicz-Zebik, J.: *The Perception of Inequality in Poland*. Sociology 1984, č. 2, s. 225—237.
- Marx, K.: *Kritika gothajského programu*. Vybrané spisy, díl 4. Praha, SNPL 1977, s. 7—31.
- Matějů, P.: *K využití logaritmicko-lineárních modelů v analýze mobilitních dat*. Sociologický časopis 1985, č. 1, s. 53—70.
- Slomczynski, K. M. — Wesolowski, W.: *Przemiany struktury społecznej i jej percepcji*. Varšava, PAN 1977.
- Večerník, J.: *Sociologická analýza ekonomických procesů*. Sociologický časopis 1986, č. 2, s. 117—130.
- Večerník, J.: *Mzdová a příjmová diferenciacie: analýza některých problémů*. Praha, ÚFS ČSAV 1986.
- Wesolowski, W.: *Stratification and Meritocratic Justice*. In: Treiman, D. J. — Robinson, R. V.: *Research in Social Stratification and Mobility*, Vol. 62, Connecticut, JAI Press 1981, s. 249—266.
- Winn, S.: *Social Class and Income. Returns to Education in Sweden. A Research Note*. Social Forces 1984, č. 4, s. 1026—1034.
- Zaborowski, W.: *Jak dzielić dóbra?* Przegląd Techniczny 1981, č. 5.
- Zaborowski, W.: *Potoczna percepcja struktury społecznej i dystrybucji dóbr*. Varšava, Instytut socjologii, Uniwersitet Warszawski 1979.

Резюме

И. Матею: Образование — заработная плата — жизненный уровень.

К одному из критериев учета заслуг в области вознаграждения и создания жизненного уровня

Требование интенсификации экономики ставит со все большей настоятельностью вопросы взаимосвязанности экономических и социальных процессов, взаимообусловленности экономических и социальных целей развития. Сегодня уже нет сомнений в том, что проведение программы интенсификации будет в значительной мере зависеть от понимания и сознательного использования диалектики краткосрочных и долгосрочных целей развития. В этой связи открывается и широкий спектр проблем и вопросов, связанных с адекватной оценкой значения отдельных аспектов социальной дифференциации в экономическом развитии.

Проблема связей между «социальным» и «экономическим» и, в частности, вопрос взаимосвязи индивидуального жизненного воспроизводства с общественным и в частности с экономическим воспроизводством, в первую очередь сосредоточивается на области труда и на тех аспектах создания и дифференциации образа жизни, которые именно при посредстве общественного труда наиболее глубоко проникают в сферу экономического воспроизводства и экономического развития. Статья рассматривает один из основных аспектов этой связи, т. е. роль образования и квалификации в дифференциации заработной платы и в создании жизненного уровня. Она исходит при этом из предпосылки, что образование и квалификация создает основную ось структуры профессионально-трудовой системы в социалистическом обществе, и следовательно, и одно из основных критериев учета заслуг в области вознаграждения (наряду с самым исполнением рабочих действий), причем этот критерий несет в себе и точку зрения дифференцированных требований к воспроизводству рабочей силы, связанных с характером и сложностью труда.

По указанным соображениям в статье проверяется на основе эмпирического материала реальная позиция образования как в области дифференциации заработной платы, так в области создания жизненного уровня. Анализ данных на основе исследования классовой и социальной структуры СССР (СССР-78) приводит к заключению, что значение образования для дифференциации заработной платы в нашем обществе крайне слабо и что образование воздействует на создание и дифференциацию жизненного уровня относительно независимо от дифференцирующей функции заработной платы. В этой связи ставится вопрос, в какой мере этот факт можно объяснить только культурными формулами, проникающими в сферу жизненного уровня, и насколько он является результатом решения напряжения между определенным «проектом» жизни, тесно

связанным с требованиями к воспроизводству рабочей силы с одной стороны и условиями для его осуществления внутри существующей системы вознаграждения со стороны другой. Если это напряжение нельзя решить именно **внутри** собственно системы вознаграждения, отражающей интенсивность труда и вытекающие из него требования к воспроизводству рабочей силы, то «компенсирующие» механизмы его решения могут находиться в противоречии с экономической эффективностью дифференцирующих процессов.

Summary

P. Matějů: Education — Wage — Living Standard. Comments on One of the Criteria of Meritoriousness in the Area of Remuneration and Living-standard Formation

As time goes on, the call for an intensification of economy is posing increasingly urgent questions of the interconnection and interdependence of economic and social processes, of the mutually conditioned character of economic and social goals of development. At present it has already become indubitable that the enforcement of the intensification programme will largely depend on the comprehension and conscious application of the dialectics of short-term and long-term goals of development. In this connection, a broad spectrum of problems and questions arises relating to an adequate evaluation of the significance of single aspects of social differentiation in economic development.

The problem of interrelations between the „social“ and the „economic“ and, in particular, the question of the interconnection between the individual reproduction of life and the social — especially the economic — reproduction is concentrated primarily in the area of work and such aspects of the formation and differentiation of the way of life which, actually through the mediation of socially productive work, most profoundly penetrate into the sphere of economic reproduction and economic development. In the present paper, attention is focussed on one of the most important aspects of this relation, i. e. on the role of education and qualification in wage differentiation and in the formation of the living standard. Here the underlying assumption is that education and qualification form the main axis of the development of the working-professional system in socialist society, and hence also one of the main criteria of meritoriousness in remuneration (besides working performance itself); this criterion simultaneously involves the aspect of differentiated claims for the reproduction of labour power connected with the character and complexity of work.

For the reasons mentioned above, the real position of education both in wage differentiation and in the living-standard formation are verified here on empirical material. The analysis of data obtained by the investigation of Czechoslovakia's class and social structure (TSS—78) leads to the conclusion that in our society the significance of education in wage differentiation is extremely small, and that education affects the formation and differentiation of the living standard relatively independently of the differentiation function of wage. In this connection the question arises in what measure this ascertainment is explainable solely by cultural patterns penetrating into the sphere of the living standard, and to what extent it ensues from solving the tension between a particular „project“ of life narrowly connected with claims for the reproduction of labour power on the one hand, and preconditions for its realization within the existing system of remuneration on the other. Should this tension be insolvable within the actual remuneration system reflecting the intensity of working exertion and the hence ensuing demands on labour-power reproduction, the „compensation“ mechanisms of its solution may be at variance with the economic effectiveness of differentiation processes.